

НАШ РІДНИЙ КРАЙ

МИКОЛА ГОЛУБЕЦЬ

З ІСТОРІЇ МІСТА
СОКАЛЯ

НАШ РІДНИЙ КРАЙ.

ІСТОРИЧНО-КРАЄЗНАВЧА КНИГОЗВІРНЯ

РІК I.

Ч. I.

Микола Голубець

**З ІСТОРІЇ МІСТА
СОКАЛЯ**

Л Ь В І В 1929.

Накладом Видавництва "Неділя"

Львів, Бляхарська ч. 6.

З друкарні Ставропільського Інституту у Львові

I.

Вступ. — Праісторія. — Перші історичні відомості. — Під владою мазовецьких князів. — Втілення до Польщі — Татарський погром й перенесення оселі на правий беріг Буга. — Стан міста в пол. XVI в.

Славне своїм живловим, культурно-національним рухом місто Сокаль, центр українського життя не тільки для самого повіту але й доволі широкого круга сумежної Волині, не має ще своєї української монографії. Дещо світла на історію його церков кинули принагідні нариси оо. В. Чернецького та И. Мариновича, а те, що оповів нам про його історію поляк Сокальські в своїй монографії повіту, хоча й не без певної вартости, але ж занадто підлите патріотичним польським сосом, тенденційне. Позатим історично-археологічні та статистичні дані про наше місто, хоча й не надто вбогі, розкинуті по різних періодиках і книжках так, що зібрання їх в одну цілість не позбавлене поважних труднощів.

А тимчасом назріла вже пора монографічного опрацювання не тільки історії столиці наго шокраю, але й її провінціональних центрів. Наш програмовий „наступ на міста“ не може вдатися без ближчого пізнання їхньої історії та виловлення з неї того, що як здобуток нашої творчої й боєвої енергії в минулому,

був шурином короля Ягайла—мазовецький князь Зимовит і щойно в одному з виданих тим князем актів, у перше в історії, згадується наш Сокаль.

Сталося це в 1411 р. коли то князь Зимовит, резидуючи в Сокалі, видав привілей для міста Буська.

Треба припускати, що вже тоді був Сокаль замітним й без сумніву укріпленим городом.

Тринадцять літ згодом (1424 р.) видав той же князь Зимовит привілей про перенесення нашого міста з руського права на мадебурське й продав війтівство в ньому разом з 4-ма ланами ґрунтів (около 120 моргів) лавною та половиною різницьких, пекарських і шевських яток якомусь Миколі Шональсови краківському міщанинови за 150 гривень. З моментом, коли рід мазовецького князя вимер (1462) прилучено белзьке князівство до Польщі й замінено на воєвідство, в якому Сокаль з дооколичними селами означено як „сокальське староство“.

Татарські напади, з яких перший, за польської влади, нотують хроніки під 1499 р. а чергові в 1502—3. 1509 і 1511 роках, не дають змоги розвинути й зміцнити місто, і польські королі раз-у-раз звільнюють Сокаль від податків та інших державних тягарів.

З нагоди одного з таких королівських привілеїв (1506) довідуємося м. и., що місто мало щороку вибирати бурмістра, лавників

і по двох „райців“ католиків і православних. В місті, в якому чужинецький, напливовий елемент не міг закріпитися в обаві перед татарською небезпекою, місцеве населення творило тоді подавляючу більшість, але в правах стояло воно далеко позаду чужинецьких зайдів.

День 2 серпня 1519 р був епохальним в історії нашого міста. Тоді то зведено під Сокалем бій польсько-українських військ, на чолі яких стояли тоді гетьман М. Фірлей і князь Константин Острожський, які одначе мусли уступити перед перевагою татарви і як говорить хроніст „уїхали на сокальський замок, на кращий час себе для речі-посполитої резервуючи“.

Тоді старий Сокаль знищений і спалений татарами „до такої прийшов нужди, що зовсім ніхто не хотів у ньому мешкати“. Це привело тогочасного сокальського старосту Андрія Тенчинського (1524 р.) до перенесення оселі на інше місце.

Нове місто укріплено, але замок остався в румовищах поза його межами. В 1549 р. навідуються до Сокаля знову татари, які спалили місто разом з Бабинцем і палатою старости.

Люстрація сокальського староства з 1564 — 5 р. (Жерела III. 218) так описує культурно-промисловий стан і національний склад нашого міста: „Сокаль, — читаємо там — містечко над Бугом лежаче, в ньому міщане з своїх домів чиншу на замок не дають, ані з городів, бо

дали справу, що їм це надано на оправу міста і тільки з поля дають чинш“..

„Шевців там завсігди в повному числі є шіснадцять... пекарів, як котрого року, скільки їх зголоситься, на той час є їх тридцять і сім... а крім цього інших пекарів, що не постійно хліб випікають, хіба на торг або на ярмарок... на той час шіснадцять... рибалок там же, що мають свобідну ловлю на ріці Бузі всякими сітями, яких на той час є двадцять і один, рибалок других, які вудками ловлять там же є трьох; гончарів, що возять горшки на продаж до міста, таких на той час є девять; різників у Сокалі цехових нема, тільки такі, що зголосяться на замку і їм можна в торгівні дні продавати мясо на торзі... таких на той час є двадцять і три; а зачинають вони бити худобу від великодня до мясопусту, в яким то часі є неділь шорок і пять, але що Русь, якої там є немало в Сокалю постить крім великого посту в рік десять неділь, через те в той час для самих поляків в мало бють худоби.

Жидів на той час тільки на два доми“
З наведеної листрації довідуємося, який промисел мав у Сокалі своїх представників та що перевага місцевого, українського населення була тут наглядна, але... як це до нині буває—зовсім не респектована.

II.

Нещастя міста й королівська опіка. Боротьба за і протипричини унії. Бунт православних 1646. Хмельницький в Сокалі. Дальша історія.

В 1571 р. видав польський король Жигмонт Август привілей для міста Стоянова, в якому м. и. доручає стоянівцям причинитися до скорішого укріплення Сокаля, в якого замку, мають вони шукати захисту, в час небезпеки. Говориться тут про сокальський замок, але це було мабуть тільки помешкання для старости, яке не мало, а в кожному разі не виявило, в пізнішій історії Сокаля, свого оборонного характеру.

В 1578 р. установив король Баторій ярмарок у Сокалі на св. Войтіха, до якого в 1639 р. додав король Володислав IV другий ярмарок на св. Михайла. Останній мав тривати два тижні й відбуватися в ринку.

Як ми бачили з люстрації 1565 р. в місті було два жидівські дома і довго те скромне число не зростало тим більше, що королівські привілеї (Баторого 1585) закріпили той стан на протяг мало не двох століть. Ще до недавна гніздилися жида тільки на Зарваниці, нині зайняли вони ринок і головну сокальську артерію зв. львівською вулицею.

Промінь світла, забарвленого кривавим відблеском братовбивчої боротьби, кидає на культурно національний рух українського Сокаля XVI—XVII в. історія боротьби за і шроти унії.

На долю нашого міста припала м. ин. історична подія, якої наслідки заважили на цілій пізнішій історії України.

В 1594 р. відбулася в сокальській церкві св. Миколи вступна нарада українських церковних гієрархів з перемиським владикою Копистинським на чолі, про унію з Римом, яку рік згодом підписали деякі владики в Бересті. Сокаль і Сокальщина не приєдналися тоді до унії, але коли в 1596 р. прийняв унію хоямський владика, якому підлягала Белзщина, почалися для Сокаля страшні, озарені полум'ям пожеж й обагрені кровю, дні внутрішньої боротьби. Розгоряється вона щойно в 30-их роках XVII в., але її руйнуючі первочини відчуваються вже з кінця XVI в.

До старань польських королів над піднесенням міста раз-у-раз руйнованого татарськими наскоками, слід причислити многоважний для міста привілей короля Жигмонта III. з 1607 р. про право складу руської соли, з якого, в нормальних умовах, могло місто тягти велитенські зиски.

В парі з королівськими привілеями й наданнями, що мали на меті закріпити безпеченство й добробут католицького міщанства, яке заєдно було готове до оборони держав-

них інтересів на нашій землі, йдуть зусилля в напрямі духового завоювання Сокаля й околиці. Рівно стільки коштів й енергії, скільки витрачувано на будову й удержання замків та твердинь, стільки їх витрачувано на будову й удержання латинських костелів та монастирів, призначених не так для заспокоєння релігійних потреб кольоністів, як для притягання й задержання при апостазії місцевого населення.

В 1611 р. починається будова бернардинського монастиря, що перейняв на себе ролю зруйнованого сокальського замку, а в 1624 р. затвердив король Жигмонт III. вінування монастиря Бригідок на Бабинці. Той же король Жигмонт III. привілеєм з дня 5. XI. 1611 р. надав Маркови з Фелін Феліньському жовнірови з Лівонії лан на Бабинці, з правом заложення на ньому оселі, пропінації і т. д.

Та не мав Сокаль щастя під опікунчими крилами польської влади. В 1616 р. погоріло місто так основно, що на цілий ряд літ не міг королівський скарб стягти з нього якогонебудь податку.

А тимчасом серед українського населення Сокаля й Сокальщини розгорялася, злощасна, в своїх наслідках, боротьба.

З інструкції православних депутатів на варшавський сойм в 1639 р. довідуємося, що уніятський холмський владика насильно повідбирав православним церкви в Любліні, Красноставі й Сокалі.

Запротестував проти цього насильства холмського владика Методія Терлецького, православний владика в Луцьку Атаназій Пузина і з цієї протестації довідуємося, як виглядало це насильство. В протестації читаємо, що холмський владика-уніят опечатав у Сокалі церкви св. Миколи, Богородиці й Михайла, в наслідок чого більш аніж протягом року не було по церквах богослуження й не відправлявано церковних треб. Церковну утвар й священничі одяги розграблено, церковні доми, шпиталь і майно спустошено, хорих розігнано, 60.000 цегли, приготованої до будови церкви, продано, дзвіницю обідрано, паркани й огорожі рознесено.

Сокальські православні стають перед белзькими гродськими актами як парохіяне церков, що „ніколи передтим й тепер не були в унії“, та зізнають, що крім „челяди“ холмського владика, помагали йому в захопленні церков місцевий ландвійт та бурмістр, за що вони відтак дістали від висланника владика о. Василя Черникевича церковне поле й сіножати в уживання.

За час свого володіння в Сокалі утворив собі холмський владика прихильну унії партію, що під пресією урядових шикан і церковної клятви пішли до нього з чоловітнею й попросили отворення церков.

З листу холмського владика до його представника в Сокалі о. Василя Черникевича довідуємося, що частина сокальських

міщан приняла унію і як така була припущена до владичої ласки.

Прийшли тоді до владики сокальські міщане — Микола Стефанович, Федір Троянович, Федір Шишка, старші „райці“; Федір Рига кравецький цехмістр, Андрій Сливка, Андрій Золотохвіст і як цехмістри кушнірські старші Семен Волкович, Федір Сокобуч, Іван Кратевич, Федір Куровський, Марко Римар, Іван Міхейович, Микола Бохецович, Матвій Ярмолик та його дядько Мартин — й пококорившись, просили „приняти їх до сполечности вірних божих“...

Наскільки вичислені вище міщане не були репрезентантами загальної opinii, показалося це небаром. Дня 20-го січня 1646 р. князь на Острозі Заславський, луцький староста, покликуює на свій суд луцького владику Атаназія Пузину й князя Григорія Святополка Четвертинського луцького підкоморія, Андрія Заборовського луцького вйта та Степана Деревенського, як відповідальних за бунт і бешкет устроений православними в Сокалі.

Отці Андрій Черникевич пресбітер катедральної церкви св. Миколи в Сокалі, Іван Черникевич пресбітер церкви св. Михайла, Лазар Костевич пресбітер Поторицький, Степан Костевич пресбітер Войславський та ин. внесли до белзьких городських актів позов проти сокальських міщан, які під позором комісії, не покликавши до цього представ-

ників уряду, самі собі „na fancye chłopstwa sokalskiego, z roznnych stron zebraney chalastry otczeczencow“ підчас вечірні в церкві св. Миколи, напали на позовників, які заперлися в церкві; був тоді торговий день і зібране в місті „хлопство, п'яне, грубе, побунтоване яко бестії“, напало під проводом Пузини на церкву й тоді, як луцький владика кричав: „бийте, добувайтеся до тих поганців“, вірвалися до середини, духовників побили й пошарпали, св. Тайни по землі розкинули й ногами потоптали, образ св. Йосафата зі стіни скинули й порубали кричучи, що це не Йосафат але „душехват“, тіло покійного о. Василя Черникевича, що лежало на марах готове до похорону, збезчестили, за бороду шарпали й нахвалялися собакам на поталу викинути, вівтар спрофанували, усі книги забрали й погулявши по церковних домах, усе знищили й спліндрували..

Так говорить позов, самозрозуміло перебільшуючи все й опоганюючи мотиви, які пірвали сокальщан до такого святотацтва. Для нас ці мотиви ясні й зрозумілі. Вони теж ще раз порвали сокальщан до нового оружного зриву в момент, коли над Сокалем знялося криваве полум'я Хмельниччини.

Львівський райца Самійло Кушевич, описуючи побідний похід Хмельницького крізь Галичину в своєму листі з 7-го вересня 1648 р. говорить м. и., що „Pod Sokalem in armis stanęło skonfederowane chłopstwo.

Nalazła się zdrada w mieście tamecznym i zaraz zapłatę odniosła mieczem. Co się tam stało dalej, nie wiemy“...

А що там сталося ми знаємо. Костомарів оповідає, що з наближенням Хмельницького, сокальські православні кинулися до нього як до спасителя й разом з козаками пограбили католицькі костели, при чому навіть кости покійників викинуто з домовин. Хмельницький стояв тоді табором під гаєм Валявкою, де до нині збереглися сліди окопів. Коли Хмельницький пішов з під Сокаля на Львів, почалася чорна ніч відплати для православних. Поляки, які тепер стяглися з усіх усюдів до міста, почали ночами нападати на українські дома, вирізували їх мешканців, а тіла вбитих кидали до Буга...

Літом 1649 р. скликав король Ян Казимир під Сокаль посполите рушення, яке вийшло відтіля проти Хмельницького під Топорів і Збараж.

В 1650 р. почалася будова монастиря й костела Бригідок коштом Христини з Любомирських Потоцької, але в 1655 р. знищили його козаки Хмельницького.

В 1651 р. відбулося під Сокалем чергове посполите рушення, підчас якого відсвятковано ювілей папи Інокентія X. з особлившою парадною й пересадною екс-кардинала й єзуїта на престолі.

Розгром української армії під Берестечком, спричинений зрадою татар, приписували

поляки особливий ласці неба, позисканій сокальською парадом.

Ще раз навідується Хмельницький до Сокаля в 1655 р. але тим разом його прихід не викликав уже такого вибуху захоплення, як у 1648 р. Раз, що польська вендетта занадто врзалася в пам'ять приборканого, українського населення, а друге, що похід Хмельницького й тепер не був нічим більше понад тактичний маневр, а освободження Галичини й приєднання її до Придніпрянщини, було й тепер поза межами цього маневру. Зневіра в успішність оружного зриву далася тут відчуту в цілій повні.

З переведеної в тому ж році люстрації сокальського старства довідуємося, що в місті були тоді цехи — кушнірський, ковальський, кравецький, шевський, столярський, боднарський й золотарський, ткацький та пекарський. Жидів було далі тільки два дома, як перед століттям.

В 1671 р. згорів Сокаль до тла. Рік згодом, коли на Галичину і Львів маширували полки Петра Дорошенка, станув під Сокалем гетьман правобережа Ханенко з 5000 козаків.

З важніших подій пізнішої історії нашого міста згадаємо побут шведів у 1702 році, які здерли тут величезну контрибуцію й залишили по собі, крім сумної пам'яті, окопи, яких сліди збереглися до нині в двірському городі, на Бабинці.

Два роки згодом тікав через Сокаль, перед шведами, польський король Август II, що зупинився обозом на бабинецьких полях.

В 1708 р. розбив Адам Сенявські, прогивник короля Ліщинського, отаборене під Сокалем литовське військо.

Про занепад міста й торговельного життя у ньому, свідчить між и. збережений декрет Ксаверія Потоцького з 1725 р. У ньому він, „запобігаючи дальшій руїні міста“, заборонює, під карою ста гривень і конфіскації товару, перекупкам і різникам торгувати по вулицях, наказуючи торгувати виключно в ринку, що стояв тоді пустою, при чому до багатьох ґрунтів у ринку навіть власники не хотіли зголошуватися. Ті опустілі ґрунти наказав Потоцькі магістратові конфіскувати й продавати тим, якіб дали запоруку, що на них побудуються.

Поза ринком могли ітнуваги тільки блаватні й суконні склепи, та аптики. Рівночасно Потоцькі доручає магістратові, щоби цей подбав про правильне відбування ярмарків, що тоді були великому занепаді...

В парі з ім, як падало й убожіло місто, поволі росли кріпшали жида, що донедавна стиснуті до вох домів у місті тепер почали його формально заливати. В 1754 р. переселилися сюди м. и. прогнані з Тартакова два жидівські друкарі.

Розбір Польщі в 1772 р. застав Сокаль, як і решту міст під Польщею, в повному занепаді. Було тоді на Бабинці, крім міських вільних ґрунтів, три юридики-бригідська, бернардинська й старостинська. В тому ж році погорів парохіяльний костел над Бугом.

В 1784 р. знесено монастир Бригідок, якого костел замінено на парохіяльний (фару) а монастирські забудовання на помешкання для пароха. Ґрунти Бригідок віддано, як один двірський обшар, Едвардови й Йосифови Романовським, сідлецьким старостичам, у заміну за варильню соли в Косові.

В 1821 р. впав Сокаль жертвою пожежі при чому погоріла й Успенська церква (Пречистої).

В 1830 их роках пішла мода на купелі в Бузі, які стягали до Сокаля доволі чисну шляхту. Остання, будуючи собі літні дворики над Бугом, дала початок „Шляхотській“ вулиці, що біжить рівнобіжно до головної артерії міста, званої „Львівською“ вулицею.

В 1841 р. місто купило Бабинець з Косином й продавши двір у приватні руки, втілило цілу, колись самостійну, бабинецьку громаду в обсяг міста, як передмістя.

В 1885 р. проведено до Сокаля залізничий шлях, що стало новою епохою в розвитку міста. До того часу був Сокаль одною з найбільш упосліджених, провінціональних „дір“. Про Сокаль в другій половині ХІХ в. говорилося, що він був „деревяний, бруд-

ний, сумний і жидівством, живучим в крайньому нехлюйстві заповнений". Від 1885 р. обставини змінилися на краще.

В 1891 р., на основі краєвого закону, піднесено Сокаль, як вільний королівський город, до ряду тридцяти більших міст тогочасної Галичини.

Нинішній Сокаль, це одно з кращих містечок нашого краю. Якнебудь характеризує його панораму бернардинський монастир, що кидається в вічі кожному, що наближується до міста з боку залізничного двірця, то не менчу його окрасу й цінність творить наша, окутана старовиною церква св. Миколи.

Нинішнє „Забуже“, на лівому березі ріки, нагадує нам первісне місто тоді, як сучасний Сокаль розкинувся на правому березі. Південні його забудовання з т. зв. „Кольонією“ або „Новою вулицею“ від сходу, через Дерешівку й Бабинець, притикають до села Потуриці. Північна частина прозвана „Караванами“, від якої на схід тягнеться т. зв. „Гнила вулиця“, в середині Тартаківська. Головною артерією міста є Львівська вулиця, що тягнеться з півдня на північ протягом 3 км. Рівнобіжно до Львівської, біжить Шляхотська вулиця. Жидівське гето, що гніздилося первісно на т. зв. Зарваниці, довкола старої синагоги, розлилося тепер по всьому місті, а в першу чергу опанувало Львівську вулицю.

III.

Сокальські церкви: Пречистої в старому й новому Сокалі, василіянський монастир, св. Миколи, св. Михайла, нова церква св. Петра й Павла.

Не є це припадком, що вся наша культура й національний рух минулих віків, зосередоточувалися в церкві й довкола неї. В часах, коли кличі оборони „віри“ і „нації руської“ були виписані полум'яними буквами, не тільки на книгах брацьких протоколів, але й на козацьких прапорах, була українська церква нездобутою національною твердинею, осідком нашої внутрішньої влади й правосуддя, свого роду „державою в державі“...

Не збереглися до нас ні староукраїнські городи ні княжі тереми, насторожені баштами й будильницями, а ставлені згодом на нашій землі замки й палати були ставлені не для нас, а проти нас. І тільки в наших старих церквах-музеях, зберігся дух нашого минулого, мов доісторична мушка, законсервована в хрустальному янтарі.

Тому то історія сокальських церков, цікавіша для нас, аніж історія самого міста, що від своїх первопочинів, ставилося вороже

до нас й витискало нас з кожної позиції, з кожного шматка прадідної землі.

Найстарша, після місцевої традиції, сокальська церква Пречистої, сягає своїми закладами в первопочини самого міста, з яким разом стояла вона на лівому березі Буга і разом з містом впала жертвою татарського погрому в 1519 році.

Традиція впевняє, що з пожежі, в якій пропав цілий первісний Сокаль, вирятувалася тільки чудотворна ікона Богородиці. Її перенесено до спеціальної каплиці на лівому березі Буга, де відтак станув монастир Бернардинів, що загорнувши каплицю загорнув і нашу ікону.

Д-р Щурат, застановляючись над свідомим і послідовним засвоюванням собі наших чудотворних ікон поляками, слушно підчеркує політичний змісл у тій польській „набожності“. За кожною такою, загарбаною нам іконою тяглися рої вірних, що своє приязання до традиції нерідко, відтак, оплачували утратою прадідівської віри й національності..

Після спалення первісного Сокаля татарами й перенесення його на нинішнє місце, побудовано тут нову церкву Пречистої, що по кількох століттях впала жертвою пожежі в 1821 р.

Серед паперів місцевої парохії, збереглася записка про канонічну візиту нашої церкви, відбуту 12 березня 1749 р. з дору-

чення холмського владика Феліціана Володковича.

Церква була деревляна, „в стінах і кришах добра“, з трьома дверми на залізних завісах, з багатьома вікнами, „в оливо оправленими“ й заосмотреними залізними кратами. Дзвіниця стояла окремо (ab extra) й мала чотири дзвони.

Не було звичаєм візитаторів, описувати архітектуру й мистецьку обстанову візитованих церков, тому ми не можемо уявити собі нині, як справді виглядала, найстарша з церков Сокаля.

Місцева традиція впевняє, що церква Пречистої була монастирською й належала до Василіян. На жаль про сокальських Василіян маємо дуже скупі й непевні відомости. Історик василіянського чина Коссак говорить, що мужеський монастир Василіян був у Сокалі в 1567—1691 роках. На всякий випадок в актах львівської ставропігії збереглися відомости, що в 1669 і 1601 роках, обдарувала Ставропігія сокальський монастир церковними книгами. При сокальському врешті монастирі мешкав якийсь час уніятський, київський митрополит Гавриїл Коленда. В енциклопедії Ольгебранда говориться (Т. XXI. ст. 441) що „коли по 1672 р. військо царя Алексія почало заглядати до Вильна, митрополит Коленда перенісся до Сокаля, до монастиря оо. Василіян“.

Одначе Коленда мусів бувати в Сокалі й раніше, про що свідчить звітження нунція кардинала Марасконті до папи Кліма І. з 1671 р. Марасконті пише: „Властива столиця митрополита повинна бути в Києві, бо він є заразом архієпископом київським і галицьким. Але що Київ зайняли москалі-схизматики а Галич підупав, треба би його столицю перенести до Львова. Та не маючи до тепер властивої столиці, (Гавриїл Коленда) перемешкує в Сокалі, де є визначна архимандрія Василян“. (Relacye Nuncyuszów T. II. ст. 410). Відомости, як бачимо, суперечні. В одному місці говориться про убожество сокальського монастиря, який доводилося львівській Савропигії підпомагати церковними книгами, а на иньшому місті говориться аж про архимандрію.

Прослідити історію сокальських Василян моглоб бути вдячним завданням для дослідника української культури.

Є навіть познаки, що в Сокалі, крім мужеського монастиря, був і жіночий.

В городиському помянику (в кристинопільській бібліотеці) є записка: „а се упис інокіні Пелагії з Сокаля...“

Безсумнівним жемчугом традиції й мистецької старовини українського Сокаля, є його мурована церква св. Миколи.

На жаль, ні її історична ні мистецька інність ніким досі непростліджені. А шкода. Бо ця невеличка церковця, побудована на

горбку над Бугом, з своїм трьохнавим, трьох-абсидним заложенням, промовляє до нас формами дуже старої україно - візантійської традиції.

Згадана повище церква Пречистої стояла біля неї а обі були обведені спільним муром і обі разом творили може комплекс монастирських забудовань.

Коли її збудовано? Невідомо. Напевне на пізніше XVI в. а може ще раніше. Посвячена вона пам'яті перенесення мощів св. Миколи з Мир Ликії до Бару, а що цього свята нема в православному календарі, то навело це декого на думку, що побудовано її на прикінці XVI віку в зв'язку з унією, а може й для її поширення. Це можливе, але й не виключена старша дата, за якою промовлялаб середньовічна конструкція мурів й „немодна“ вже у нас, в XVI віці, архітектоніка.

12 листопада 1669 р. митрополит Колєнда, повертаючи з коронації Михайла Корибути Вишневецького, відбутої в Кракові, прислав св. миколаївській церкві ікону св. Миколи, що збереглася в великому вівтарі до нині. Свідчилиби це про факт, що в тому часі належала наша церква до уніятів, тоді, як, по словам традиції, православні ходили до церкви Пречистої. Чи, одначе, моглоб це діятися на одному ґрунті, в нутрі спільних цвитарних мурів можна сильно сумніватися...

В 1694 р. церкву обновлено, про що свідчить напис, уміщений над церковним хором.

З 1731 р. збереглася до нас візітація, в якій заслугує на нашу увагу початковий уступ: „Сама церква мурована, з давен-давніх (ex antiquitate) не була крита зверху, але тільки засклеплена, тепер одначе кришею і банею високою украшена“. Як бачимо, незгідне з старою архітектонікою церкви накриття, походить щойно з першої половини XVIII в.

В 1754 році належала вже наша церква до світських парохів, що в підписі першого з них, о. Стефана Ороревського виразно зазначено.

Підчас основної обнови церкви за душпастирства о. Івана Ціпановського (1853 — 1877) розмальовано її внутрі, старий іконостас заступлено новим, уставлено бокові престоли й на загал позатирано сліди глибокої старовини, яка до сього часу збереглася в обстанові церкви. Остання обнова, переведена в 1927 р. була більш оглядною й згідною з основами зберігання пам'яток глибокої старовини, яких у нас і так небагато.

З старшої обстанови церкви. слід згадати на престольну ікону св. Миколи, ікону Покрова Богородиці в боковому престолі, антимінс Максиміліяна Рилла, деревляний трьохраменний хрест у срібній оправі з гравірованою датою 1673 й підписом Луки Яро-

мовського, та грамоти й універсали польських королів, збережені в церковному архіві.

Традиція запевнює, що під св. миколаївською церквою є підземеля, в якому Василіяни, кидаючи Сокаль, заховали цінні книги ..

Протягом століть, аж до 1909 р. в якому побудовано нову церкву Петра й Павла, була св. миколаївська церква парохіяльною для Сокаля, єднаючи в собі кількасотлітню історію її українського населення, що впарі з її виїмковою мистецькою вартістю, повинноб послужити основою для спеціальної монографії.

Третьою з старих церков Сокаля, є церква св. Михайла при вул. Шляхотській, на колишньому передмісті.

Первісно була вона деревляною і як така простояла вона до 1778 р. В тому році розібрано її й закладено підвалини під муровану, якої будова протяглася до 1835 року. В старовину удержувано при церкві шпиталь і школу.

Уже з першого погляду викликає св. михайлівська церква вражіння скромного, барокового костела, так мало в ній ціх українського, традиційного будівництва. Не диво впрочім — будувалася вона в часах повного упадку брацьких установ та денаціоналізації духовенства, і як наглядний документ цього лихоліття має свою, історичну вартість.

Про нову петропавлівську церкву, закінчену в 1909 році, не приходиться нам багато говорити. Про неї, впрочім появилася спеціальна книжка, яка, з відданням справи, освітлює усі перипетії її повстання та будови.

Проектував її пок. В. Нагірний, що згідно з своєю архітектурною ідеологією не лінувався пошукати за зразком для неї аж в... Марсилії, тоді як на рідній землі не перевелися ще свої рідні й не менче величаві зразки старого українського будівництва. Петро-павлівська церква звертає на себе увагу своїми розмірами й репрезентативною помпою, але пам'ятником українського будівництва вона, на жаль, не є так само, як цілий ряд „нагірнянських“ церков, розсіяних здовж і поперек нашого краю.

На загаль культурно-національне життя старого українського Сокаля, це прекрасна тема для майбутнього дослідника.

Сокаль, а краще кажучи його св. миколаївська церква, був колискою берестейської унії, Сокаль був, хоча й короткий час і неурядово, осідком митрополита, в Сокалі врешті працювали довгий час Василіяни, тут врешті Хмельниччина й боротьба за і проти унії залишила по собі непорушну традицію.

Чи для освітлення усіх тих питань нашого минулого не варто зайнятися історією українського Сокаля з більшою увагою, ніж це було до тепер?

IV.

Бернардинський монастир і його легенди.
Сокальські костели.

Хроніка сокальського монастиря Бернардинів починається доволі характеристично. Щоби перебороти вплив традиції про українське походження головної атракції монастиря, якою була його чудотворна ікона Богородиці, починаєть вона з легенди про цю ікону.

По словам тієї легенди, жив за часів короля Ягайла литвин Яків Венжик, що охрестившись почав малювати ікони. Стративши очі, відбув він прощу до чудотворної ікони Богородиці в Ченстохові, де провидів і з дяки за ласку, рішив вималювати ченстохівську Богородицю. Не могучи відразу намалювати ікони, тричі їздив до Ченстохови, а коли вернув з третьої прощі, застав свою, ледве підмальовану ікону, готовою. Признав це чудом й помістив ікону в стародавньому сокальському костелі. Мало це статися в 1400 році, коли історія мовчить іще про наше місто...

Як там не було, то закладений в 1599 р. монастир сокальських бернардинів прийшов в посідання ікони. В 1619 р. в сто літ по та-

тарському розгромі й перенесенні міста на правий беріг, відбулося святочне посвяченнє бернардинського костела.

Найзамітнішою з подій, яку монастирська хроніка занотувала, був побут в Сокалі Хмельницького. Хроніка датує це 1655-роком, хоча правдоподібніше мало це місце в 1648 р. й очевидно не в тому освітленні, яке подає хроніка, що пише:

„Хмельницький, зайнявши дня 9 листопада опущене місто Сокаль, наступав завзято на укріплений монастир, де шукала захисту довколишня шляхта з жінками і майном. Невеличка горстка оборонців хоробро опиралася величезним силам напасників, але коли в нових наступках, козацтво почало вдиратися на мури й обляжені усумнилися в успішности дальшої оборони, зявилася на воздухах Найвища Опікунка монастиря і вірного її люду в ясній шаті. кинула пострах на козацтво освободила господнє прибіжище. Хмельницький відступив від монастиря й розложився табором під лісом Валявкого; відсіля почав слати листи до монастиря, бажаючи здобути його підступом; хотючи дізнатися про силу залоги, попросив, щоби йому можна було помолитися до чудотворної ікони. Позискавши дозвіл, вибрався зі своїм слугою Василем Прокоповичем до монастиря, де впущений, бачучи мало людей, почав укладати зараз злочинні пляни. Але зустріла його негайна кара; бо коли він станув перед вів-

тарем Богородиці й коли відслонено перед ним чудотворну ікону, поражений незвичайним блиском і ясністю, осліп. Пять годин тривала сліпота козацького гетьмана, почім в наслідок гарячих мольб черців і народу, та свого власного каяття, прозрів. За цю ласку дарував гетьман для монастиря срібну чашу наповнену дукатами й відступив з під Сокаля йдучи на Львів, відкіля написав до ігумена монастиря лист з подякою“...

Є історичні легенди, які опановують нашу історичну свідомість своєю незбагнутою красою. Але є легенди, від яких заносить політичною тенденцією і брехнею. До них належить і бернардинська легенда про Хмельницького.

Про те що Хмельницький привитаний українським Сокалем хлібом і сіллю не мав потреби, а тим менше часу здобувати бернардинського монастиря, знаємо з історії. Не виключене одначе, що гетьман з вродженої набожності, міг відвідати чудотворну ікону, якої українська традиція була йому відома; міг теж зложити її в дарі чашу з дукатами, але щоб цей великий вожд понижувався до такого мізерного підступу в відношенні до такого мізерного стратегічного об'єкту, щоб аж сам ходив на звіди і щоби врешті українська Богородиця осліпила українського гетьмана, за якого здоровля малиб гарячо молитися ті, що мали всі дані ненавидіти його усіми фібрами душі, це при всій своїй

наївности, хитро закроєна політично - історична небилиця. На жаль вона протягом цілих століть була моральною зброєю, якої вістря було звернене проти нас і як таку, ми її тут наводимо.

Велика пожежа монастиря в 1843 р. потягла за собою крім загального знищення й затрату чудотворної ікони, що так довго була атракційною силою для цієї „кресової“ станиці польщини на нашій землі.

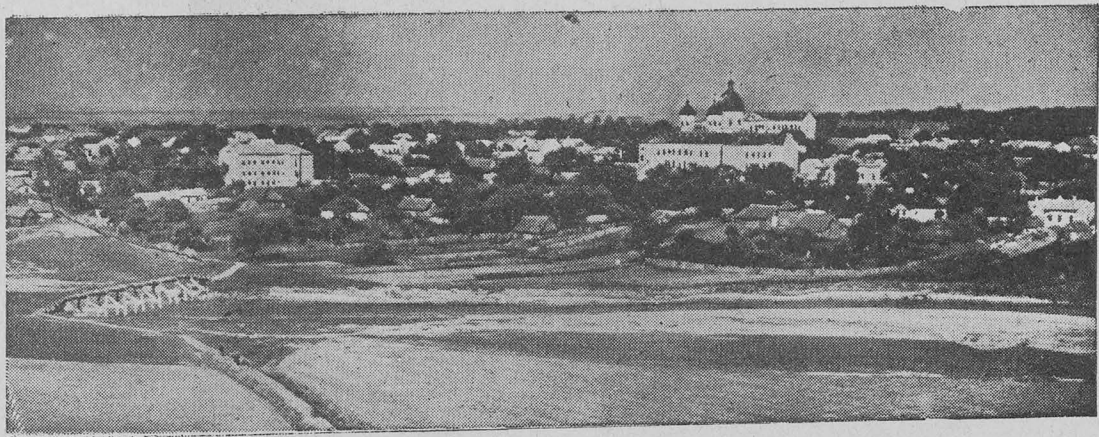
Збереглася з пожежі вежа з годинником роботи Івана Черневського з Жовкви з 1748 р. дзвіниця та ризниця. В 1848 р. закінчено відбудову монастиря, при чому в головному вівтарі костела вміщено копію давньої ікони Богородиці.

Але ще одна пожежа в 1870 р. знищила монастир так, що пізніша обнова відібрала йому весь його старовинний характер.

З оборонних мурів монастиря осталися тільки дві башти та останки, нині вже перебудованих мурів.

Старий парохіяльний костел стояв над Бугом на місці, де тепер стоїть костелик св. Івана Предотечі, з 1882 р. В 1772 р. він погорів, після чого в 1784 р. замінено на парохіяльний костел скасованих Бригідок. Останній, обновлений після пожежі 1870 р., нічим незамітний. Цікавіші тут старі оборонні мури з мальовничими баштами.

Із збережених в костелі пам'яток, інтересна золочена чаша, італійської роботи XVII в. Про старовину латинської парохії в Сокалі переконує нас записка у міських актах Львова, після якої львівський золотар Августин, виконав у 1477 р. монстранцію для костела в Сокалі.

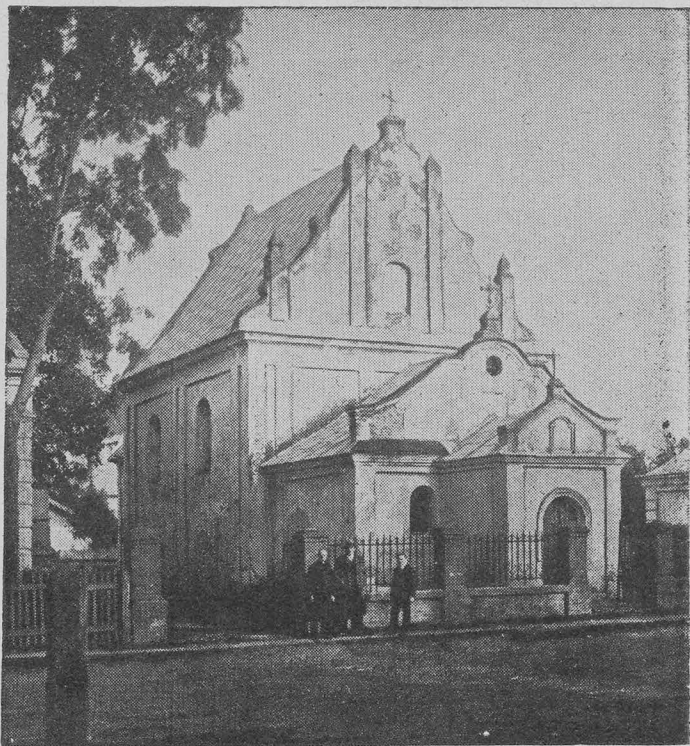

С Панорама Сокаля.

Церква св. Миколи з XVI в.

Гр... .. V

Церква св. Михайла з XVIII в.

IV.

Костел Бернардинів.

НАРОДНЯ ТОРГОВЛЯ

Краєвий Союз Споживчий,
кооператива з відпов. уділами

у Львові, Ринок 36

Доставляє споживчі товари Кооперативам

Поручає у своїх 24 складах у
більших містах краю товари спо-
живчі і кольоніяльні

Ріжнородні

В И Н А

природні до літургічних цілей.

Уділ 20 зол.

Вкладки ощадности на найліпших умовах.